

Bedřich Smetana – choroba a tvorba

CYRIL HÖSCHL

Celý život zakladatele české národní hudby a hudebního génia Bedřicha Smetany (1824–1884) provázely chorobné příznaky, o jejichž původu se záhy po jeho smrti vedly ostré spory, nacionálně zabarvené. Emocemi nabity „boj o diagnózu“ národního velikána trvá prakticky dodnes navzdory tomu, že na odborné úrovni byl již rozrešen. Bedřich Smetana se narodil 2. března 1824 v Litomyšli v rodině dobře situovaného pivovarského sládka. Rodina se stěhovala několikrát na různá místa v Čechách, až nakonec Smetana odmaturoval v Plzni. Absolvoval Prokschův hudební ústav v Praze a živil se potom až do svého ohluchnutí 1874 jako učitel, klavírista (nota bene vynikající), sbormistr a dirigent. Ve třech různých obdobích strávil dohromady několik let v Göteborgu ve Švédsku (1856–1862). V roce 1874 veškerou kariéru jako dirigent a operní ředitel vinou své hluchoty vzdal.

O duševních onemocněních ve Smetanově rodině nejsou dostačující údaje s výjimkou osudu jeho dcery Boženy (Beatrix) z druhého manželství, jež zemřela v roce 1941 ve věku 78 let ve Vídni v Psychiatrické nemocnici Am Steinhof. Její příznaky se podobaly terminálnímu stavu Bedřicha Smetany a byly tehdy diagnostikovány jako senilní mozková atrofie se sklerózou mozkových cév. To byl jeden z argumentů proti specifickému původu Smetanovy choroby. Heredita obou nálezů nicméně není dostatečně přesvědčivá, aby vyloučila syfilitický původ onemocnění Boženina otce. Smetana byl těžkým myopikem, měl seborrhoickou dispozici, když mu bylo 11, utrpěl zranění v obličeji způsobené výbuchem lahve se střelným prachem. Poněvadž si to „léčil“ vodou z rybníka, došlo ke komplikovanému hojení s následnou osteomyelitidou pravé temporální kosti a mandibuly, což nakonec vedlo k asymetrii obličeje, již Smetana zřejmě maskoval vrousem. Smetana byl mírné, tolerantní, konciliantní povahy s vysokou frustrační tolerancí a odolností vůči zátěži. Ztratil tři děti a ženu během deseti let a odolával velké profesní a veřejné hostilitě včetně hořkého střetávání s dirigentem Maýrem.

První varovné příznaky se u Smetany objevily v roce 1862. Slyšel duet mužských hlasů a zvuk varhan v hlomozu jedoucího vlaku. Šlo o pseudohalucinace, neboť si Smetana uvědomoval chorobný původ příznaků. Následně se stupňoval v uších tinnitus a sluchové obtíže. Roku 1874 se mu kdesi na těle objevil dlouhotrvající, léčbě odolávající furunkl a na přelomu září a října zcela ohluchl. V léčbě dominovala diagnóza paralýzy sluchových nervů s centrálním narušením a neuritidou. Byla mu doporučena elektrizace a perforace ušního bubínku. Pražský lékař Dr. Zaufal mu také aplikoval rtuťovou mast, což naznačuje, že už tehdy se mohlo pomýšlet na syfilis jako na příčinu. Syphilis jako možná příčina hluchoty však byla rozpoznána teprve několik let před Smetanovým ohluchnutím. Rtuťová mast – Schmierkur – byla lékem volby právě u syfilis. Ta se vtírala do kůže přinejmenším měsíc, ne-li déle.

Základní spor o Smetanovu diagnózu se vedl mezi německou medicínnou/muzikologií a českými experty (Bořík, Ramba a další). Němečtí se domnívají, že v roce 1874 došlo u Smetany někde k objevení primárního vředu, což však nebylo nikdy dokázáno, čeští experti tvrdí, že šlo o furunkl. Němečtí dodávají, že prudká bolest v krku a zarudnutí byla vlastně specifickou angínou, zatímco Češi se domnívají, že šlo o nespecifickou infekci. Němci tvrdí, že hluchota je důsledkem specifického zánětu v oblasti sluchového nervu, který vedl k jeho atrofii, zatímco čeští zdůrazňují, že šlo o aterosklerózu *nervus acusticus*. Je pravda, že nejsou spolehlivá data o primárním infektu, až na zlovolné pomluvy Smetanova pronásledovatele Pivody, který se domníval, že se Smetana nakazil od operní zpěvačky Lelly Ricci († 1871), která mohla trpět vrozenou syfilidou. To je argument poměrně nepřesvědčivý. Čeští odborníci naproti tomu poukazují na možné poškození sluchu v důsledku výbuchu lahve se střelným prachem v dětství a otosklerózu Smetanovy dcery. Tyto argumenty jsou však samy o sobě inkonzistentní.

Smetanovu chorobu charakterizovaly psychotické fenomény, zejména sluchové halucinace několika hlasů. Jeho řeč se zdála paralyticky rozpadlá, často byl agitovaný, zmatený, nepozorný, roztržitý a psal dopisy imaginárním osobám se jmény jako Mozart, Beethoven apod. Měl úporný (tabický?) kašel, paralytickou dysartrii, nestabilní chůzi, často padal, byl dezorientován osobou, agresivní (zničil nábytek, vybavení, své vlastní práce, ohrožoval blízké osoby pistolí), dělal chyby a nesrozumitelně míchal češtinu

s němčinou. V posledním roce života ztratil naprosto schopnost kontroly a sebepéče, stal se nepředvídatelně neklidným a vyžadoval permanentní supervizi. 22. dubna 1884 ho rodinný lékař odeslal do Psychiatrické nemocnice Ke Karlovu (dnes 1. LF UK Praha) a nadlesní Schwarz ho tam zavezl z Jabkenic kočárem. 12. května 1884 trpící skladatel umírá po týdnech strádání a osobní degradace.

Pitevní protokol, podepsaný mj. profesorem Jaroslavem Hlavou a doktory Josefem Thomayerem a Benjaminem Čumpelíkem, uzavírá nález jako *leptomeningitis chronica, periencephalitis chronica, hydrocephalus internus chronicus, atrophia cerebri rubra, ependymitis granulosa ventriculi IV, pneumonia lobularis bilat. - ****, *thrombosis arteriae femoralis, atrophia universalis*. „Klinické poznání“: *dementia senilis*. Prof. Hlava zprvu učinil poznámku, že by mohlo jít o diagnózu progresivní paralýzy, již ovšem později odvolal. Lékařské záznamy o Smetanově konci jsou jinak bohužel překvapivě chatrné. Smetanova dokumentace byla z Psychiatrické kliniky v Praze odcizena a příslušná stránka v záznamech o přijetí chybí. Nikdo při přijetí nevyšetřil Argyll-Robertsonovu reakci, jež je pro specifickou progresivní paralýzu patognomická. Smetanův mozek, uchovávaný zprvu v Anatomickém ústavu a posléze za druhé světové války schovaný před nacisty do soukromí (prof. Vaněk v Plzni), byl po válce předán neurohistologovi Dr. Vladimíru Haškovcovi, jenž byl však roku 1952 zatčen komunistickou tajnou policií v souvislosti s politickými procesy a byla mu provedena domovní prohlídka. Při té mu byly jeho osobní věci zabaveny včetně Smetanova mozku. To je poslední stopa, po které se Smetanův mozek definitivně ztrácí.

V roce 1987 byl Bedřich Smetana exhumován a jeho zbytky kompletně vyšetřeny. Jeho sluchové kůstky kladívko a kovadlinka (vpravo) byly naprostě nedotčeny jakýmkoliv zánětlivým procesem. Zbytky tkání z různých míst Smetanova těla vykázaly všechny testy na syfilis pozitivní na jeden až tři křížky. Shrňeme-li to, co dosud víme, tak můžeme říci, že pro syfilis jako příčinu jeho duševní poruchy (progresivní paralýzy) svědčí:

Atrofie cerebri rubra. V roce 1922 německý lékař Dr. Spatz podává zprávu o železitých pigmentech na mozkové kůře jako známce, která s diagnózou progresivní paralýzy souvisí.

Leptomeningitida – arachnoiditis chronica. Byla popsána u šesti pacientů s progresivní paralýzou z Charentonu francouzským lékařem Antoine

Laurentem Jessé Baylem v jeho disertaci *Recherches sur les maladies mentales* 21. listopadu 1822. Mimochodem vztah mezi syfilidou a progresivní paralýzou byl objeven Fournierem v roce 1879, tedy nedlouho před Smetanovou smrtí. Tento vztah nemusel být nevyhnutelně Smetanovým lékařům a pitvajícím znám. Až roku 1904 popsal Nissl histopatologii progresivní paralýzy a teprve 1913 Hideyo Nogushi objevil v mozku nemocných s progresivní paralýzou spirochetu *treponema pallidum*.

Ependymitis granulosa.

Furunkulosa – dispozici k furunkulose popsalo u progresivní paralýzy Mysliveček (1959).

Určitá *hypománie*, tvořivost a produktivita. Smetana napsal své nejlepší práce v době, kdy už byl vážně nemocen a tvořil až do poslední chvíle.

Ataxie, o které sám píše.

Přecitlivělost na chlad. O té se jednak na několika místech Smetana zmiňuje a jednak je také nepřímo naznačena jeho vždy teplým oblečením na fotografiích.

U Smetany se objevily možné *známky otravy rtuti*. Obrovské koncentrace rtuti byly také nalezeny ve zbytkových tkáních při exhumaci Smetanova těla.

Nejzávažnějším argumentem je *pozitivní sérologie*. Vzorky z orbity, nazální kavity, obličeiových kostí a mumifikovaných měkkých tkání a z obou stran pánve daly pozitivní výsledky v TPHA +, FTA-ABS IgG±, rychlý reaginový test +++.

Všech těchto devět nepopiratelných známek a nálezů dohromady skládá mozaiku zcela jasné diagnózy progresivní paralýzy jakožto důsledku syfilického onemocnění. Tvrdit dnes, po téměř 130 letech od Smetanovy smrti cokoli jiného, je stěží udržitelné.

Literatura

- Vacek J. Čes a slov Psychiatr 2009;105(3):135–140; 2009;105(4):181–188.
 Vlček E. Bedřich Smetana, fyzičká osobnost a hluchota. Vesmír, Praha 2001.
 Bořík O., Boříková J. H. Feldmann a ušní nemoc Bedřicha Smetany. Prakt. Lék. 67, 1987:436–438.

Kerner D., Schadewaldt H. *Über grosse Musiker*, II, Robugen GmbH, Esslingen/Neckar 1998.

RAMBA J. *Slavné české lebky*. Praha, Galen, 2005, 2009.

Bedřich Smetana – Illness and Works

(Summary)

Bedřich Smetana (1824–1884) suffered from the symptoms of an illness whose origin was the subject of fierce disputes immediately after his death. Smetana's daughter Božena (Beatrix), from his second marriage, died in the year 1941, aged 78, in the Am Steinhof Psychiatric Hospital in Vienna. Her symptoms were reminiscent of Bedřich Smetana's terminal condition, and were diagnosed at the time as senile cerebral atrophy with sclerosis of cerebral vessels. This was one of the arguments against the specific origin of Smetana's illness. Nevertheless, the heredity of both findings is not convincing enough to rule out Božena's father's illness having a syphilitic origin. The first warning signs appeared in Smetana in the year 1862. They were followed by escalating tinnitus and hearing difficulties. In the year 1874, a treatment-resistant boil appeared somewhere on his body, and at the turn of September/October he went completely deaf. The medical care was dominated by a diagnosis of paralysis of the auditory nerves, with central disruption and neuritis. Among others, a doctor in Prague used mercury ointment on him, which indicates that even then syphilis was being considered as a cause. It is true that there is no reliable data about the primary infection.

At the end of his life, Smetana's illness was characterised by psychotic phenomena, paralytically broken speech, agitation, confusion, inattention etc. He had a persistent (tabic?) cough and unstable gait. He was disoriented in person, aggressive, and mixed Czech and German incomprehensibly. In the last year of his life he lost the ability to control and look after himself, and required permanent supervision. On the 22nd of April 1884, his family doctor sent him to the Psychiatric Hospital (the present-day First Faculty of Medicine attached to Charles University in Prague). On the 12th of May 1884, the suffering composer dies after weeks of hardship and personal degradation.

The autopsy report concludes the finding as *leptomeningitis chronică periencephalitis chronica, hydrocephalus internus chronicus, atrofia cerebri*

*rubra, ependymitis granulosa ventriculi IV, pneumonia lobularis bilat. - ***, thrombosis arteriae femoralis, atrophia universalis.* "Clinical finding": *dementia senilis.* Smetana's documentation was stolen from the Psychiatric Clinic in Prague, and the relevant page is missing from the admission records. Smetana's brain, first preserved in the Anatomical Institute and finally hidden from the Nazis during World War II by a private person, was handed over after the war to neurohistologist Dr. Vladimír Haškovec, who however was arrested by the communist secret police in the year 1952 in connection with political trials, and his home was searched. During this search, his personal possessions – includingg Smetana's brain – were confiscated. This is the last trace of Smetana's brain.

In the year 1987, Bedřich Smetana was exhumed and his remains were fully examined. All tests for syphilis on tissue residues were shown to be positive, for one to three crosses. Together, all of the symptoms and findings form a mosaic of a diagnosis of progressive paralysis as a consequence of syphilis.

Key words: Musicology – Psychiatry – Czech music – Bedřich Smetana

Dějiny – Umění – Jazyk
History – Art – Language

Učená společnost České republiky
Learned Society of the Czech Republic